

הגדרות כלליות לגמר מלאכה

ראשי פרקים

פתיחה.

- א. דין הפירות שלא הוזכרו במשנה.
- ב. ליקוט לארגזים – גמר מלאכה.
- ג. חילוק בין פירות הצריכים תיקון, לבין פירות שאינם צריכים תיקון.
- ד. האם הפעולות המוזכרות במשנה יש בהם "תיקון".
- ה. גמר מלאכה: ראוי לשיווק או ראוי לאכילה.

שיטה א': גמר מלאכת השדה.

שיטה ב': תיקון הפרי לאכילה.

- ו. הגדרה כללית לגמר מלאכה – סיכום.
- ז. מיון או איסוף בשדה – דין בית אריזה ומערך מיון.
- ח. מוצרים מעובדים.
- ט. הגדרות נוספות לגמר מלאכה.

1. מלאכת הכנסתן.

2. מאותה שעה קפיר עליהו.

3. פירות שאינם צריכים גורן.

נספח 1: גמר מלאכה טבעי.

נספח 2: דין הגומר מלאכה בחלק מהפירות.

סיכום כללי.

פתיחה

במאמר הקודם עסקנו בשלש בעיות בנושא גמר מלאכה על פי המשניות במסכת מעשרות פרק א': א. זיהוי הפירות המוזכרים שם. ב. הבנת הפעולה המוזכרת שם כגמר מלאכה. ג. השוואה לפעולות החקלאיות של ימינו. במאמר שלפנינו נעסוק בקושי הרביעי: גמר המלאכה בכל שאר הגידולים. פירות וירקות רבים אינם זוכים להתייחסות כלשהי במשנה. מנין נדע מהו שלב גמר המלאכה שלהם? בספרות התלמודית אין הגדרה כללית ברורה שתסכם את המושג "גמר מלאכה".

בפרקים הבאים נעשה ניסיון התחלתי לרכז את המופיע בראשונים ובאחרונים בענין זה.

א. דין הפירות שלא הוזכרו במשנה

כפי שראינו, מינים רבים של פירות וירקות לא הוזכרו במשניות של פרק א' במעשרות, ועל כן לא ידוע לנו מהו גמר מלאכתם.

בשו"ת הרב בצלאל אשכנזי ישנה התייחסות לנושא. הוא עוסק שם בשאלת הפרשת תרומות ומעשרות מפירות שנקנו מגויים. בסוף התשובה הוא כותב כך: "מ"מ עדיין יש להתבונן מהו זה שנקרא מירוח, כי כמה דברים נזכר המירוח שלהם במשנה, והרבה דברים יש שלא נזכר המירוח שלהם במשנה, כגון האגוזים והשקדים והתפוחים והאתרוגים והזיתים והתמרים וכדומה לזה פירות הרבה ודברים רבים עד בלי מספר. והנה, אם נאמר שהמירוח של האגוזים והשקדים הוא אחר הסרת הקליפה, ואכלם היהודי כך – חייבים לכו"ע בלא גזירה של בעלי כיסים², כי עדיין לא נתמרחו בידי עכו"ם, והרי דינם כדין תבואה שנמכרת בשיבולים שהיא חייבת לכ"ע, וכן התמרים שמביאים אותם באשכול, וכן הבצלים שמביאין אותם קודם פיקול שלהן, וקודם שיעמידם לערימה, שהוא הגורן שלהם – ודאי חייבים".

מה שנוכל ללמוד מתוך הדברים בשו"ת הרב אשכנזי הוא, שמירוח אגוזים ושקדים הוא אחר הסרת הקליפה, ומירוח תמרים הוא לא לפני פירוקם מהאשכול. בסופו של דבר הוא ענה רק חלקית על השאלה שהציב, ועדיין אין לנו כלל שנוכל

1. סוף סימן ב', תשובה המיוחסת כנראה לרב יהוסף אשכנזי "התנא מצפת".

2. הכוונה לגזרה שחז"ל גזרו על כל פירות ישראל שנמכרו לגוי אחר עוה"מ, ונתמרחו ביד גוי – שחייבים בתרו"מ, למרות שמצד הדין פטורים. הסיבה: היו אנשים שבהערמה היו מוכרים פירותיהם לגוי ע"מ לפוטרם מתרו"מ.

ליישם בכל שאר הפירות. להלן נרחיב בהבנת שיטתו של הרב יהוסף אשכנזי מתוך מקור נוסף. תחילה נביא את מה שכותב ערוה"ש³:
 "אמנם הרבה מינים שחשב התנא בהגיע עונת המעשרות ולא חשבם בגרנם למעשרות, כמו רמונים ואפרסקים ואגוזים ושקדים ואגסים ותפוחים ואתרוגים. ולא ידעתי טעם למה... ואולי מתוך שאינם בריבוי, אין בהם גורן ואין בהם גמר מלאכה לעולם ולא מצאתי מי שהעיר בזה. וצ"ע".

השערתו היא, שמכיון שקוטפים אותם מעט מעט, אין שום כינוס של מצבור פירות, ולא שייך לדבר על מקבילות של "גורן". קביעה כזו ביחס לכלל הפירות היא תמוהה מאד, וודאי לא שייכת למציאות שלנו.

ב. ליקוט לארגזים – גמר מלאכה

במאמר הקודם: "גמר מלאכה – מהו", ערך "כלכלה", הבאנו שיטה מרכזית בראשונים הסוברת ש"כלכלה" כוללת את כל הפירות הנלקטים בסלים וכדו'. זה כולל את כל פירות האילן, חוץ מתאנים יבשות, חרובים, יין ושמן שהוזכרו כולם בנפרד במשניות. הרב יהוסף אשכנזי מרחיק לכת לכלול ב"כלכלה" גם את הירקות הנלקטים בסלים וכדו'.

לפ"ז כל הנלקט במיכלים או ארגזים בשדה – גמר מלאכתו הוא במילוי הארגזים והמיכלים, עפ"י הקריטריונים של כלכלה. בכך ניתן פתרון לרוב הגידולים שלא הוזכרו במשנה, אם לא לכולם.

ג. חילוק בין פירות הצריכים תיקון לבין פירות שאינם צריכים תיקון

במשנה ראשונה⁴ מופיע כלל עקרוני להגדרת גמר מלאכה, ויש לדון בו. הוא שואל מדוע מוזכרים בענין גמר מלאכה (משניות ה'-ח') פירות אחרים מאלו המוזכרים בענין עונת המעשרות (משניות ב'-ד'). הצעתו לפתרון היא כך:
 "ונראה, דלא חשיב הכא אלא הפירות שדרכן אחר גמר בישולן לתקן, כגון הקישואין והדלועין צריכים פיקוס ושילוק או להעמידן ערימות וכן כולוהו דחשיב מחוסרין התיקון, שדרכן לתקן בענין זה. וצריך למיתני, שאע"פ שנגמרו כל צורכן, עדיין אין זה גרנן, כדי שיעשה להן

3. זרעים סימן צ"ח הי"ב.

4. למעשרות פ"א מ"ו, וכן בספר עשר תעשר הלכה קצ"ג.

תיקון הראוי להן. ואותן הפירות שדרך לאוכלן מיד אחר גמרן, לא

צריך למיתני, דגמרון הוא גרנן⁵. "חשש דום חזק אישם וליאית. קסמ עז"

א"כ, שיטת המשנה ראשונה היא: "סחא שחשזי מייזם תסחא ססמא"

פרי הזקוק לתיקון – תיקונו הוא גמר מלאכתו והוא מנני במשנה⁶.

פרי שאינו זקוק לתיקון – "גמרן הוא גרנן"⁷. "לא ססמא ססמא ססמא"

סיוע לשיטת המשנה ראשונה נמצא בכפתור ופרח⁸:

"...וכן יהיה הענין בתבואה שקצרה ודשה אלא שעדיין לא זרה ולא

מרחה, וכיוצא בזה בפירות שהגיעו לעונת מעשר מצד בשולן וטעמן

שנשלם, ונתלשו, אלא שעדיין צריכים תיקון, כמו שנזכר במשנה איזהו

גרנן למעשרות".

גם לכלל השני של המשנה ראשונה, שפרי שאינו זקוק לתיקון "גמרן הוא גורנן"

ניתן למצוא תומכים. בשו"ת הרב בצלאל אשכנזי בסימן ב' כתב, שאם יהודי קוצץ

אתרוג מאילנו של גוי נחשב מירוח ביד ישראל, והוא טבל. דבריו הובאו להלכה

במגן אברהם⁹. כמובן, הדין יהיה נכון גם להיפך: במקרה שגוי קוצץ מהאילן נחשב

נתמרח ביד גוי. על דרך זו אנו מוצאים גם בספר "תורת הארץ"¹⁰ הכותב שקצירת

האתרוגים – היא גמר המלאכה¹¹.

דברים אלו מתאימים לדברי המשנה ראשונה, הכולל את כל הפירות שאינם

צריכים תיקון, שגמרן הוא גרנן. אין כאן אפילו דרישה לשים את האתרוגים

בארגזים (בכלכלה)!

ד. האם הפעולות המוזכרות במשנה יש בהם "תיקון"

אם מניחים שגמר מלאכה הוא פעולה של תיקון, יש לבדוק האם אכן כל פעולה

המוזכרת במשניות בפ"א במעשרות העוסקות בגמר מלאכה היא אכן פעולת

"תיקון" כפי שטוען המשנה ראשונה¹²?

5. "גמרן" כוונתו לגמר בשולן, כפי שעולה מהקטע המצוטט. אמנם צ"ל שהכוונה לאחר שנתלשו, ולא שכשעודם בשלים על העץ הוי גמר מלאכה. ופשוט.

6. דבריו צריכים עיון. ישנה הלכה בשו"ע (סימן של"א סעיף פ"ה) המדברת על "גומר פירותיו של חבירו". לפי שיטת המשנה ראשונה, איך אפשר "לגומר פירותיו של חבירו" בפירות שאינם זקוקים לתיקון? מה הוא עושה שם?

צריך לומר שההלכה בשו"ע מתיחסת רק לתבואה והדומה לה, שיש בהם תיקון. מקור הלכה זו הוא בירושלמי ריש פ"ד דמעשרות "הממרח כריו של חבירו". נאמר א"כ, שהשו"ע הרחיב לגבי פירות באופן כללי, אך מתייחס רק לפירות הזקוקים לתיקון, כמו תבואה.

7. ח"ב פכ"י עמוד תפ"ה.

8. אורח תרמ"ט ס"ק ד'.

9. פ"ד/ סעיף ו', בשם שו"ת מהרשד"ם יו"ד קצ"ב.

10. וכן בהמעשר והתרומה (פ"ו עמוד ס') כותב, שאתרוגים – תיכף משליקטם מהאילן כבר נגמרה מלאכתן. וכן כל כיוצא בזה.

11. יש לציין שהמשנה ראשונה עצמו כמעט ואינו יורד לפרטי ביאור המושגים.

נבדוק אחת לאחת את הפירות שהובאו במשניות (לפי סדר הא-ב)¹².
 "שילוק" של אבטיח. אם הכוונה לפעולת בעה"ב של הסרת קוצים – נחא. אם הכוונה לתהליך הבשלה טבעי – אין כאן פעולת תיקון, אא"כ נאמר שהכוונה להבשלה טבעית לאחר שנתלש, ושגם תיקון בידי שמים הוא תיקון¹³.
 "יעשה מוקצה" של אבטיח. אין כאן שום תיקון לאבטיח. אלא שאפשר לומר שהובא במשנה אגב ענין שילוק של אבטיח.
 "פיקול" של בצל. הוא תיקון¹⁴.
 העמדת הבצל בערימה אינה תיקון, אך נתרץ כלעיל באבטיח – שהובא אגב ענין פיקול הבצל.
 העמדת ערימה של חרובים, צימוקים או פרדי רימונים. אין כאן תיקון, אא"כ זהו תהליך של ייבוש.
 "קיפוי" היין. לרוב הפירושים זהו צורה של תיקון.
 "ירק הנאגר". אין כאן שום תיקון. וודאי שלא במילוי הכלי או ליקוט כל צורכו.
 "כלכלה". במילוייה אין משום תיקון.
 "כבירת" קטניות. יש בזה תיקון.
 "פיקוס" קישואים. אם מדובר על תהליך טבעי – קשה. אם בידי אדם: יש כאן תיקון. כך באמת מפרש המשנה ראשונה. העמדתו בערימה אין בה משום תיקון, אא"כ נתרץ כמו באבטיח ובצל.
 ירידת השמן לעוקה. עצם הפקת השמן מהזיתים יש בזה משום תיקון.
 דישת הגרוגרות. יש בזה תיקון מסוים של ריכוך המאפשר את שיווקם בחביות. החלקת פני עיגול של דבלה. יש בזה תיקון.
 עיגול המגורה. אין בזה תיקון: מדובר על הכנסה לאוצר ויישור.
 מירוח תבואה. אם מדובר על ניקוי: יש בזה תיקון. אם מדובר על יישור פני הערימה בגורן: אין בזה תיקון¹⁵.
 לסיכום: קשה לראות במשנה הוכחה ברורה שכל מה שמוזכר שם זו פעולה המתקנת את הפירות.

ה. גמר מלאכה: ראוי לשיווק או ראוי לאכילה

בפרק הקודם בדקנו האם יש תיקון בפעולות המוזכרות במשנה. יש לברר האם התיקון המדובר הוא תיקון שיהיה מוכן לשיווק או תיקון לאכילה (כמו לבשל תפוח"א)?

12. לבאור נרחב של כל מושג ומושג – עיין לעיל במאמר: "גמר מלאכה מהו".

13. ועי' לקמן נספח ו: גמר מלאכה טבעי.

14. חוץ מלדעה שמדובר על תהליך טבעי – ועיין בהערה הקודמת.

15. ועיין במנחת שלמה לרש"י אויערבך (נ"ו/ו), הכותב: "אפשר דשאני יפוי פני הכרי דהחשיבות שנודעת לה הוא רק מפני שהוא סוף מעשה של פעולה חשובה כדישה וזריה שעושים תיקון גדול בגוף התבואה".

כמובן, ניתן להתייחס לשאלה זו, שלא בהכרח כפרשנות בשיטת הכפתור ופרח והמשנה ראשונה לעיל, אלא כשאלה יסודית בהבנת גמר מלאכה: האם גמר המלאכה הוא רק בשהפרי מוכן לאכילה או שאין הכרח שהפרי יהיה מוכן לאכילה ודי שהסתיימו מלאכות השרה?

שיטה א': גמר מלאכת השרה

אפשרות ראשונה להסביר: גמר המלאכה הוא תיקון הפרי לשיווק מהשרה. כמה וכמה פוסקים, ראשונים ואחרונים, הולכים בדרך זו, שגמר מלאכה אינו הכנת הפרי למאכל, אלא גמר מלאכת השרה.

רבי אליעזר בירושלמי (מעשרות פ"א ה"ד) אומר:

"אדין לא נגמרה מלאכת השרה ואת אמרת הכין?!"

וכן בר"ש סירליאו¹⁶: "לא נגמרה מלאכת השרה". כלומר: שגמר מלאכה הוא גמר מלאכת השרה.

בעל ספר חרדים¹⁷ מוסר לנו בשם הרב יוסף קארו:

"דאין גמר מלאכה תלוי בהכשר הפרי לאכילה. שהרי כמה ירקות אין ראויין לאכילה עד שיבושלו, ואפילו הכי תנן: ירק הנאגד משיאגוד"¹⁸.

מרחיב על כך הרצ"פ פראנק¹⁹:

"הנה לדעתי גמר מלאכה למעשר אינו דוקא שהוא נגמר לאכילה כמו שהוא, שהרי גמ"ל של חמשת מיני דגן אינם נגמרים לאכילה תיכף לתלישתם, דהרי אכילת חטה נקרא כוסס, ופירש"י בברכות דף ל"ו ע"ב כל דבר שלא כדרכו נקרא כסיסה. ותפוחי אדמה יוכיחו, שאי אפשר לאוכלן אלא אחרי הבישול, וכי ס"ד דפטורים ממעשרות? אלא גמר מלאכה פירושו עשיית גורן, דהיינו שנגמר בהם כל מלאכת השרה, ומירוח קובע לחיוב מעשרות, וכן בשאר המינים מפורש בפרק קמא דמעשרות ענין גמר מלאכה בהם, ולכן גם הבנות בגמר לקיטתם מתחייבים, אע"ג שעדיין אינם ראויים לאכילה, מכיון שנגמר בהם מלאכת השרה, וממילא דהקונה אותם מן הנכרי פטורים מתרו"מ"²⁰.

בהר צבי²¹ מוסיף הרצ"פ פראנק:

"חלות איסור טבל וחיוב הפרשה, תליא בגמר מלאכת השרה. וא"כ, הני פולין וריבין דאין דרכן לעשות מהן גורן בשרה, אלא כונסן מעט מעט

16. מעשרות פ"א ה"ד.

17. נ"ב/י"ב.

18. וכן של"ה (שער האותיות דף נ"ג ע"ג). אמנם לא מוכח מדבריהם של הבית יוסף והשל"ה, שדווקא מלאכת שדה גומרת.

19. כרם ציון אוצר התרומות הלכות פסוקות עמוד מ"ה.

20. תשובה זו נכתבה לרב ירוחם פישל גרוסברג, שבקונטרס "חקר הלכה" רצה לטעון שבפרי שיבשיל באופן טבעי בתלוש, גמר המלאכה יהיה רק לאחר ההבשלה, וכך צ"ל בבנות. לקמן בנספח ו נביא את דבריו. כאמור, הרב פראנק לא ירד לחילוק זה.

21. זרעים סימן פ"א סעיף י"ח.

ומכניסן לבית כדי לבשלן, מסתבר דהכנסתן זהו גורנן וזמן קביעותן לתרומות ומעשרות²².
 בדרך הזאת פוסק גם בשו"ת יביע אומר²³:
 "וכמו בכל הירקות שצריכים בישול עד שיהיו ראויים לאכילה, כתפו"א ולפת וכיו"ב, ואפילו הכי חשיב גמר מלאכה כשימלא את הכלי".
 וכן בעמוד הימיני²⁴:
 "ההגדרה של שלא נגמרה מלאכתו אינה מפני שזה דורש עוד הכשרה לאכילת אדם".
 הרי חטים וקמח יוכיחו – גמר מלאכתם בגורן למרות ששם אינם מוכנים עדיין לאכילת אדם.
 "בע"כ הכוונה של גמר מלאכה היינו גמר מלאכתן בשדה, שהגורן והיקב הם עדיין המשך הפעולות הנעשות בפרי טרם הכנסתו הביתה".

שיטה ב': תיקון הפרי לאכילה.

לעומת זאת, בשו"ת ציץ אליעזר²⁵ נמצאת דרך אחרת לכל הנ"ל:
 "בשאר דברים חוץ מתבואה צריכים גמרם של כל המעשים לאותו דבר שהיא עומדת".
 הציץ אליעזר מביא בשם הרדב"ז שצריך "גמר הראוי לאכילה" במקרה של זיתים מרים הנכבשים. לדעת הרדב"ז גמר מלאכת הזיתים הוא עם סיום כבישתם, שאז הם ראויים לאכילה. ואלו דבריו²⁶:
 "נמצא שמבלי תיקון כלל אינם ראויים לאכילה. ואפילו על ידי הדחק אינם ראויים לאכילה כמות שהם... והזיתים אשר מוכרים העכו"ם לכבישה א"א לאוכלם כמות שהם, זוהי דעתי".
 אלא שרבים חולקים על הרדב"ז. ספר החרדים סובר שגמר מלאכת הזיתים משיחפה בכלכלה. כלומר: בשלב המסיק, עוד לפני שראויים לאכילה, וכן אחרים. א"כ ההוכחה מהרדב"ז היא הוכחה מדעת יחיד. כן דחה הרב עובדיה יוסף את דברי הרדב"ז והוכחותיו ביביע אומר²⁷.
 בספר המעשר והתרומה²⁸ מחלק בין מירוח ע"י עכו"ם לבין מירוח על ידי ישראל. הוא מגיע לחילוק הזה בעקבות חוסר התאמה בין מה שעולה מתוך שו"ת רב בצלאל אשכנזי לעיל, לבין מנהג העולם. ואלו דבריו:
 "והנה לפי זה, הנהגין בערבי פסחים ללכת בגינות ירק של עכו"ם לקנות מהם חזרת ובצלים ושומים וצנון, אף שנעקרו ונתלשו ע"י

22. כאן הוא כבר חידש, שבמקרה מסוים הכנסה לבית יכולה להחשב כגמר מלאכה.

23. לרב עובדיה יוסף, ח"ה יו"ד כ"ט/ב'.

24. לר"ש ישראלי עמוד רפ"ט.

25. חלק א' סימן ט' פסקה ד'.

26. שו"ת ח"ה, סימן ב' אלפים ק"ז.

27. ח"ה יו"ד כ"ט/א'.

28. פ"ו עמוד נ"ט.

העכו"ם, מכל מקום, כל עוד שלא הסיר העפר והקליפות שעליהם ע"י העכו"ם א"כ הוי כנתמרחו ביד הישראל וחייבים בתרו"מ לדעת הרב בצלאל אשכנזי הנ"ל, והעולם אין נוהרין בזה".

כלומר, הורדת הקליפות מהבצלים היא גמר מלאכתם. (המעשר והתרומה מחדש פה גם שהורדת עפר וקליפות מחזרת, שומים וצנן – גם כן הוי גמר מלאכה.) לפי שו"ת הרב"א יוצא, שאם היהודי שקנה מהגוי עשה פעולה זו – נחשב מירוח ביד ישראל, וחייב בתרו"מ, אך העולם אינם מקפידים על כך!

לאחר דיון, "המעשר והתרומה" מגדיר את המציאות של הצנן וכדו' המלוכלך כ"ראוי לאכילה ע"י הדחק". בנוסף על כך, הוא מחלק בין גמר מלאכה לענין קניה מגוי, לבין גמר מלאכה ביד ישראל. כשיהודי קונה מגוי, יחשב הפרי כמחוסר גמר מלאכה רק אם חסר תיקון בגוף הפרי (כגון תבואה בשבוליה שא"א לאוכלה קודם מירוח). רק אז יתחייב היהודי בתרו"מ, ברגע שהוא עצמו, יתקן בגוף הפרי. אולם הצנן וכדו', הראוי לאכילה על ידי הדחק – אין בניקיון משום גמר מלאכה בידי היהודי, אלא גמר מלאכה ביד עכו"ם בלקיטה, ופטור מתרו"מ. לעומת זאת, כשמדובר על פרי הגדל אצל ישראל, והשאלה העומדת בפנינו היא מתי גמר מלאכתו לענין אכילת עראי – הרי שכאן יהיה הדין שעד שלא נגמר לגמרי בהכשר הפרי לאכילה כדרך לאוכלו קבע – לא נחשב שנגמרה מלאכתו. ממילא הצנן המלוכלך, אע"פ שראוי לאוכלו ע"י הדחק – לא נגמרה מלאכתו, ומותר עדיין לאכול אותו עראי.

לסיכום דעתו: פרי שגדל ביד ישראל, גמר מלאכתו הוא בהכשרת הפרי לאכילה. פרי הגדל ביד עכו"ם – גמר מלאכתו הוא כשהפרי ראוי לאכילה ע"י הדחק.

בכך הולך בעל המעשר והתרומה בשיטה הרואה את גמר מלאכת הפרי – בהכשר לאכילה.

ו. הגדרה כללית לגמר מלאכה – סיכום

חפשנו הגדרות כלליות למושג גמר מלאכה, בהקשר של היתר אכילת עראי. ישנה דעה (משנה ראשונה, וכנראה גם הכפתור ופרח) הרואה את גמר מלאכת הפרי כגמר "תיקונו" – אם יש מה "לתקן". אם אין מה לתקן – קטיפתו הוא גמר מלאכתו. בהקשר הזה הבאנו דעה, הרואה בהכנת הפרי לאכילה – גמר מלאכה. משמע מרוב הפוסקים שאין הם מקבלים קריטריון זה, ואין צורך שהפרי יהיה מוכן לאכילה.

אפשרות אחרת יותר מקובלת, היא לראות בגמר מלאכה סיום כל המלאכות הנעשות בשדה. במסגרת זו יש לשלב את כל הראשונים האומרים שאיסוף הפירות והירקות למיכלים (במידה ויש) הוא גמר המלאכה. בכך יש פתרון לרוב הגידולים הקיימים, אשר לא הוזכרו במשניות בפרק א' במסכת מעשרות. באתרוגים ראינו שיטה הסוברת שמיד עם לקיטתם – הוי מירוח.

ברם, שיטות השיווק והעיבוד המודרניות מציבות שאלות נוספות, אשר אינן מאפשרות לנו להסתפק בהגדרות אלו לגמר מלאכה:

1. גידולים רבים מאד עוברים תחילה מערך מיון ובית אריזה.
2. כמו כן, ישנם גידולים המעובדים למוצרים אחרים. היכן הוא גמר המלאכה במקרים אלו – האם בשדה או בעת גמר המוצר המעובד?

ז. מיון או איסוף בשדה – דין בית אריזה ומעריך מיון

יש לעיין, מהו הקובע את גמר מלאכת השדה כמועד קריטי בהפרשת תרומות ומעשרות: האם העובדה שנסתיימו מלאכות השדה, או העובדה שהפרי מוכן לשיווק או להבאה הביתה? מסתבר שבעבר היו מלקטים בשדה ואת אותם הפירות שנועדו למכירה היו מובילים ישר לשוק על מנת למכור. על כן, אפשר היה להסתפק בהגדרת גמר מלאכה כ"סיום המלאכות בשדה", וזה היה זהה ל"מוכן לשיווק"²⁹. אלו כל אותם המלאכות שהוזכרו במשניות.

היום, ברוב הפירות וחלק מהירקות, יש **תחנות ביניים**: מערך מיון ובית אריזה. משמעות הדבר היא, שעם סיום המלאכות בשדה, כמו איסוף למיכלים, עדיין אין הפרי מוכן לשיווק! האם גמר המלאכה הוא בסוף התהליך כולו או בשדה? במאמר מוסגר נסיף, שלשאלה זו השלכה גדולה ביותר לחקלאים המשווקים לבתי אריזה: האם חל עליהם חיוב הפרשת תרומות ומעשרות? האם מותר לאכול עראי עד שמגיעים לבית האריזה, ואולי אף תוך כדי המיון?

ועוד יש לציין, שקבלת פירות מעושרים במגזר הציבורי יוצרת בעיות רבות של תערובות. מאידך, לכאורה, חלה על החקלאי חובה להפריש, שהרי אין חבר מוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן, ואסור למכור טבל. ברם, אם גמר המלאכה הוא רק בסוף המיון והאריזה – ההפרשה תתבצע אז, ובעיות אלו תעלמנה.

ננסה לעיין במשניות, ולמצוא כיוונים היכולים ללמד על תשובה לשאלה הזו. גמר מלאכת היין והשמן הוא ביקב או בבית הבד – ולא בלקיטת הזיתים או הענבים. אמנם, ביקב ובבית הבד מעבדים את הפרי למוצר אחר, ואין מכאן ראייה לשאר גידולים שאין מעבדים אותם, אלא רק ממיינים, מנקים ואורזים בבית האריזה. ניתן לומר שפעולות אלו אינן משמעותיות, ושהגמר המהותי של מלאכת הפרי הוא בשדה.

(אמנם יש להעיר, שהשאלה עצמה היא אקטואלית לגבי יקב מודרני. האם גמר המלאכה הוא עם סיום תהליכי ייצור היין, או רק לאחר המילוי בבקבוקים?). ממה שנאמר לגבי קטניות במשנה, משמע שגמר המלאכה הוא רק לאחר

29. הגדרה זו תתאים למשל לאותו חלק משיווק התות-שדה הנמכר בצדי הכבישים ליד השרות. גמר מלאכתו הוא עם מילוי סלסלות הפלסטיק.

שצברום במקום אחד וניקו אותם. מכאן נלמד, שבירקות הדורשים ניקוי (כתפוחי אדמה) גמר המלאכה יהיה לאחר הניקוי³⁰. אם את הניקוי עושים בבית אריזה – גמר המלאכה יהיה שם.

בסוגיית כלכלה, הכוללת לשיטות מסוימות את כלל הפירות והירקות הנלקטים במיכלים בשדה, קשה להכריע אם יש להפריש ממיכלים שממלאים באופן זמני בשדה על מנת להוביל לבית אריזה, או רק במיכלים שארוזים בסוף מערך האריזה, מוכנים למכירה.

לעומת זאת מסוגיית ירק הנאגד, והירושלמי שם³¹, משמע מפורש שגמר מלאכת הירק הוא באגדתו, והאגד בשדה הוא הקובע, אפילו אם אח"כ יחזור ויאגוד בשוק. אפילו שהקשירה בשדה היתה רק עראית ע"מ שיהיה יותר נוח להוביל לשוק. על פי עקרון זה נאמר: שהמילוי בשדה, אפילו שהוא עראי, ושבשביל השוק ממלאים בצורה אחרת – הוא גמר המלאכה³²!

וכן משמע משיטה א' בפרק ה' לעיל – הירושלמי, הר"ש סירליאו, הרצ"פ פראנק³³ ועוד, המדברים על "גמר מלאכת השדה".

וכן מסתבר, שכן כל ענין המיין והאריזה הוא "פינוק" של הצרכן המודרני. אין כאן שום תוספת תיקון מהותי לפרי שניתן להשוותו לפיקול בצלים או שילוק אבטיחים וכדו' או אפילו הורדת הפרי מהעץ והכנסתו שם לכלכלה – הדוגמאות לגמר מלאכה הנמצאות במשנה.

מצד שני, במשנה יש תבואה, וגמר מלאכתה מתרחש בגורן. יתכן לראות במערך מיין ואריזה "גורן". או אז, כל הפירות ש"יש להם גורן", או לפי מושגים שלנו: שעושים להם מיין ואריזה – גמר מלאכתן ב"גורן", כמו בתבואה.

קצת משמע כן מהחזו"א³⁴ המבחין בין דגן לבין "מידי שלא בני גורן". ניתן לייק, שכשמעמידים זה מול זה את שני המושגים הללו, "דגן" כולל כל מידי "דבני גורן".

כנגד זה אפשר לטעון, שנהוג לבצע את פעולות הגורן בסמוך לשדה החיטה, מה שאין כן במערך מיין ואריזה שמדובר בבנין נפרד, ולרוב במרחק גיאוגרפי

30. עיין בקטע הקודם, דעת "המעשר והתרומה" (לרב ח"ז גרוסברג) שניקוי פרי (שגדל אצל יהודי) ע"מ שאפשר יהיה לאוכלו בשופי, נחשב גמר מלאכה.

31. עיין מאמר לעיל: גמר מלאכה מהו, ערך: ירק הנאגד, ובסיכום שם.

32. שלא לדבר על מיכלים לתעשייה – שם המיכל המקורי שמלאו בשדה, נמכר לתעשייה, ואינו עובר כל תחת בנינים – פשיטא שזהו גמר מלאכתו.

ובמכתבו של הרב גולדברג מכפר פינס (המופיע בספר זה בנספח למאמרו של הרב אברהם וסרמן), מסיק שזו שיטת הרמב"ם, שכיון שבשעתו גמר באיגוד גדול את המלאכה, אף שברעתו לחלק לאריזות קטנות – נגמרה המלאכה. ומיישם הרב גולדברג למקרה שממלאים שקים, ואפילו שמתכוונים אח"כ לפתחם ולמלאם שוב באריזות קטנות, נחשבת גמר מלאכה באריזה הגדולה. אין להסיק מכאן על דעתו האישית למעשה.

33. כרם ציון הלכות פסוקות עמוד מ"ו.

34. שביעית א' ו"א.

ממקום הגידול, מה"שדה". האם נוכל לכנות מיון תפוזים באזור תעשייה בעיר גדולה "מלאכת השדה"?

נחלקן הדעות בשאלה זו בין פוסקי זמנינו. נביא לדוגמא את דעת הרב אהרונסון מחד, ואת דעת הרב ישראלי מאידך.

כותב הרב יהושע משה אהרונסון (ישועת משה ח"ד סי' ז') כך:

"לענ"ד, הפרי המוכנס לארגזים מיד אחר הקטיפה בפרדס – זוהי גמר מלאכתו, אף שאח"כ מריק הקונה במקום הריכוז בחדרה את הפירות מהם שוב לצורך עסקו, וממיינם לסוגיו ואורזם באריזה ראויה למשלוח לחו"ל כדי שיגיעו למחוז חפצם בסדר גמור, אין פעולה זו חסרון בגמר מלאכה הקודמת בפרדס, מכיון שגמר מלאכה הכוונה על גמר מלאכתו בשדה, בכרם ובפרדס במקום גידולם איפוא שהאיכר והחקלאי גומר מלאכתו הוא, שעליו לגומרה כל עוד נמצא הפרי תחת ידו. דאם לא כן, דגן לא יחויב עד שיוכשר לאכול ממש, והכוסס חטיטה הוא שלא כדרך אכילה, תפוז"א עד שיתבשלו וכו'. אלא שכוונת גמר מלאכה שבשדה גרידא וזה ברור. אם לא שהייתם אתם העושים כל הפעולות בחדרה, כל עוד הפירות שלכם טרם נמכרו – אז הוא גמר המלאכה באריזה האחרונה, מכיון שזה המשך הפעולה החקלאית שבפרדס. רק היות שאין לכם הכלים הנחוצים לגמר מלאכה במקום גידולם – העברתם שמה. משא"כ כשמוכרים הפרי כמו שהוא באריזת הפרדס, הוא המירוח אסיפה בתיבות בפרדס הגמר מלאכה, כי בזה נגמר תפקידו של החקלאי – כנלענ"ד".

לדעת הרב אהרונסון, גמר המלאכה הוא גמר מלאכות החקלאי בשדה, אא"כ בית האריזה שייך לו, ואז גמר המלאכה הוא עם סיום הראיזה.

לעומת זאת לפי הרב ישראלי גמר המלאכה הוא תמיד בבית האריזה. בעמוד

הימני ³⁵ הוא כותב כך:

"הכוונה של גמר מלאכה, היינו גמר מלאכתו בשדה, שהגורן והיקב הם עדיין המשך הפעולות הנעשות בפרי טרם הכנסתו הביתה. משא"כ בכל שמלאכת השדה נגמרה, ומעתה יש צורך להכניסם הביתה לשם גמר הכשרתם לאכילת אדם, כל כה"ג הוא נגמרה מלאכתו".

לפי זה משמע שמיון ואריזה הוא עדיין גמר מלאכה, כי מה שקובע הוא שהפרי יהיה מוכן להכנסה הביתה.

וכן כתב במכתב (המופיע בספר זה):

"מה ששולחים לבית האריזה, אף הוא טרם נגמרה מלאכתו, שכן המיון, או עטיפת הפרי, או רחיצתו וכל כה"ג, נותן עליו תורת לא נגמרה מלאכתו".

אולי אפשר להביא ראייה לשיטה זו מהמשנה במעשרות (פ"א מ"ה) העוסקת בגמר מלאכה. שם נאמר:
 "בד"א? במוליך לשוק. אבל במוליך לביתו – אוכל מהם עראי עד שהוא מגיע לביתו".

לדעת רוב המפרשים פסקה זו מתיחסת לכל סוגי הפירות והירקות. רואים מכאן, שהשלב שאחרי גמר מלאכה, הוא להוליך לבית או לשוק. במילים אחרות: לאחר גמר מלאכה, הפרי מוכן לצריכה ביתית או מכירה בשוק.
 יש להביא ראייה נוספת מתוספות בב"מ³⁶ הכותב, שפרי שרגילים להכניסו הביתה, גמר מלאכתו יכול להתבצע בבית, למרות שלכאורה הפך את הסדר והכניסו לבית לפני גמר מלאכה. זאת לעומת פרי שרגילים לגמור בשדה או בגורן – אם יכניסו הביתה לפני גמר מלאכה ויגמור מלאכתו בבית – לא יתחייב בתרו"מ. רואים מכאן, שלפי תוס' גמר מלאכה הוא לאו דווקא "גמר מלאכת השדה", אלא יכול להתבצע גם בתוך בנין. לפי זה, פירות שרגילים להביא לבית אריזה – גמר מלאכתם הוא בבית האריזה. אמנם יש לדחות ולומר, שכל החילוק של תוס' הוא לענין המוליך לביתו. במוליך לביתו יש שלב של "קביעות למעשרות" כשמכניס לביתו, והוא אשר אמור להתבצע לאחר גמר המלאכה. כאן חידש תוספות שבפרי שהרגילות היא בכך, יכול לגמור את המלאכה גם לאחר ההכנסה הביתה. אך במוליך לשוק, שאין לדידו שום משמעות הלכתית להכנסת הפירות הביתה, מנין לנו שאפשר לגמור מלאכה בבית? אולי גמר מלאכה הוא רק בשדה?

במכתבו של הרב שלמה מן ההר (מודפס בספר זה), ישנה גישה אחרת לחלוטין. מתוך דבריו עולה ששייך לדון בשאלה של גמר מלאכה בשדה או בבית האריזה רק במקרים שבהם מוכנים למכור בבית האריזה לכל מי שבא. על מצב זה אומרת המשנה (מעשרות פ"א מ"ה) שאם מוליך לשוק – גמר המלאכה הוא הקובע למעשרות, ומהרגע שגמר את מלאכת הפרי – אסור לאכול עראי. אך אם אין נכונות כזאת, וכל הסחורה מיועדת לשיווק לחנויות ושווקים, ואם סוחר אחר יבוא לבית האריזה לא יסכימו למכור לו (וזהו המצב היותר נפוץ) – הדין הוא אחר. במצב זה, חזר דין המוליך לשוק להיות כמוליך לביתו, שאינו נטבל עד שלא נכנס לביתו. פירות נטבלו רק כשהגיעו לשוק ונקלטו שם. עד אז מותר לאכול עראי. לפי דבריו אלו יוצא, שבמצב כזה כל הדיון לגבי בית האריזה – איננו רלוונטי.

ח. מוצרים מעובדים

בעידן המודרני, גידולים רבים עוברים שלבי עיבוד לפני שהם מגיעים לצרכן. מקובל יותר ויותר לקנות אוכל מוכן. גם זו תופעה חדשה, ועל כן צריך לתת את

הדעת, מתי גמר מלאכת הפרי – עם סיום עבודות השדה בפרי, או עם סיום הכנת הפרי כמוצר מוגמר לצרכן?

אין בכוונתנו כאן לחזור שוב למחלוקת אם צריך שהפרי יהיה מוכן לאכילה או לא. יתכן שבקטיף הפרי כבר מוכן לאכילה, אך הוא מיועד לעבור עוד בישול, או חיתוך לסלט וכדו'. וכן להיפך, יתכן שגם לאחר כל העיבודים, הפרי עדיין זקוק לבישול (כאבקת מחית תפוחי אדמה או ירקות מוקפאים וכדו').

בענין הזה יתכן שאפשר להציע שני כללים:

א. כל עוד נשאר על הפרי שמו המקורי – הפעולה האחרונה שעושים לתקון הפרי היא גמר המלאכה. אך ברגע שמתחלף שמו – יש כאן כבר מוצר אחר. פנים חדשות באו לכאן.

לכן גמר מלאכה של תבואה הוא בגורן, ולא כשאופים עוגה. ברגע טחינת התבואה הופכת היא ל"קמח", שהוא מוצר אחר.

כך גם במוצרים מעובדים. גמר מלאכת תפוחי אדמה הוא באיסוף או במיון, אך וודאי לא בבית החרושת לצ'יפס. שם יש כבר שם אחר, ואע"פ שעד אז תפוח האדמה עוד לא ראוי לאכילה.

היוצאים מן הכלל הזה הם יין ושמן, אשר גמר מלאכתם הוא רק לאחר שנעשו יין ושמן. אך יש סיבות רבות לראות בהם חריגים: א. חיובם מדאורייתא. ב. לא מעבדים את הענבים והזיתים למוצר אחר, אלא מפיקים מהם את המיץ, ולאחר מכן זורקים את הפרי. לכן דינם שונה.

ב. אפשר להבחין בין זנים וגידולים שבדרך כלל מופנים לשוק כמו שהם וחלקם מופנים לתעשייה, לבין גידולים שמראש הם מיועדים לתעשייה בלבד (כגון עגבניות מזן "תמר"), לימונים ומיני הדורים שמיועדים למיץ.

ט. הגדרות נוספות לגמר מלאכה

אנו מוצאים מספר הגדרות כוללניות נוספות לגמר מלאכה. להשלמת התמונה נציגם כאן.

1. מלאכת הכנסתן

בגמרא בבלי (ב"מ פ"ח ע"ב) נאמר:

"מתיב מר זוטרא בריה דרב נחמן: גורנו למעשר לחייב עליו משום טבל

– משתגמר מלאכתן. ואיזה הוא גמר מלאכתן?

מלאכת הכנסתן!

מאי לאו הכנסתן אפילו בשדה? (רש"י: צבירתו ואסיפתו, ר"י, לשון כינוס.)

לא! הכנסתן לבית זהו גמר מלאכתן". (רש"י: לשון כניסה היא.)

לפי זה, הפירוש של גמר מלאכה הוא הכנסה לבית! אלא שבתוספתא כפשוטה³⁷ כותב שזו גירסת רש"י בגמרא, בעוד שגירסת רוב כתבי היד דומה לגירסה בתוספתא (מעשרות פ"א/א) שם כתוב: "גרנן למעשרות לחייב עליו משום טבל, משתגמר מלאכתו ומלאכת מכנסתו".

מה שעולה בבירור מתוך התוספתא, שיש שני שלבים: יש גמר מלאכה, ויש "מלאכת מכנסתו" (הכנסתו). הכפתור ופרח³⁸ כותב פירוש לשני מושגים אלו: "ומסתברא, שמה שאמר "משתגמר מלאכתו" – כלומר: שהגיע לעונת המעשרות. ו"מלאכת הכנסתו" – כלומר שהגיעו לגרנן; שמאותה עונה ואילך הוא זמן כניסתן, אם לבית אם לשוק".

בתוספתא כפשוטה מפרש פירוש אחר: אינו מתחייב משום טבל אלא אחרי גמר מלאכת הפירות, וגם "מלאכת מוכנסן" (הכנסתן) – אם לחצר אם לבית. וכן בעשר תעשר³⁹: כוונת התוספתא לגמר מלאכה ואח"כ הכנסתו לבית, שהיא קביעות למעשר, ואז אסורה אף אכילת עראי.

לפי זה, מדובר על שני הגדרים המקובלים: גמר מלאכה, וקביעות מעשר, ואין כאן חידוש לענייננו⁴⁰.

2. מאותה שעה קפיד עליהו

כלל נוסף מופיע במשנה ראשונה⁴¹:

"טעמא דכולהו, דמשעשה להן כן מאותה שעה קפיד עליהו".

הוא מחדש כאן גדר של גמר מלאכה: "שמאותה שעה קפיד עליהו". לאחר שהחקלאי גומר את כל מלאכות השדה הוא מקפיד על הפירות, ובכך נגרמות כל ההשלכות של גמר מלאכה. אך לא ברור דיו איזו הקפדה מתחילים להקפיד לאחר גמר מלאכה, ומדוע לא הקפידו לפני כן, ומדוע להקפדה הזו השלכות הלכתיות.

3. פירות שאינם צריכים גורן

בהלכות תרומות ומעשרות, יש צורך להבחין בין פירות א"י (החייבים בתרו"מ) לבין פירות חו"ל (הפטורים מתרו"מ). בהקשר הזה מזכיר הגר"א ביו"ד⁴² מושג של

37. זרעים עמוד 666.

38. פכ"ו עמוד תפ"ו, מובא גם בתוספתא כפשוטה הנ"ל.

39. הלכה ק"צ.

40. ועיין ביצה י"ג ע"א במחלוקת רבי וריב"ז, ובתוספות שם, וברמב"ם תרומות פ"ה ה"ה, שיש מצבים חריגים שבהם הכנסה לבית מהווה גמר מלאכה, כי לא יהיה אחריו גמר מלאכה נוסף. וע"ע מאמרו של הרב וטרמן בספר זה.

41. למעשרות פ"א מ"ה, סד"ה ואם אינו מפקס.

42. סימן של"א סוס"ק כ"ט.

"פירות שאינן צריכים גורן למעשרות". אם הפירות הם "לאו בני גורן", כשרוצים להבחין בין פירות א"י לפירות חו"ל צריכים לברר את השאלה היכן הפירות גדלו. לעומת זאת, ההבחנה בין פרי של חו"ל לפרי של הארץ בפירות ש"יש להם גורן למעשרות" תלויה בשאלה: היכן היה גמר המלאכה? היכן היה אותו "גורן" שלהם: בארץ או בחו"ל?

העולה מתוך דברי הגר"א, שיש כאן שני סוגי פירות. כאלה ש"יש להם גורן" וכאלה ש"אין להם גורן". האם ישנה כאן הגדרה חדשה וחילוק בענין גמר מלאכה: שתלוי אם הפרי יש לו גורן או אין לו גורן?

המנחת שלמה⁴³ דן בדברי הגר"א, ומסיק שאותם הפירות המוגדרים כ"לאו בני גורן" הם למעשה כל הפירות, כולל ענבים וזיתים לאכילה, חוץ מדגן, תירוש ויצהר. דא עקא, המושג הזה שייך בעיקר לגבי סוגיית פירות חו"ל. שם המירוח, גמר המלאכה, אינו קובע אם הפרי שייך לחו"ל או לארץ ישראל, אלא מקום הגידול קובע (חוץ מדגן, תירוש ויצהר, שהם "בני גורן" ובהם מיקום גמר המלאכה קובע אם הם של חו"ל או של א"י).

לכן, אותם פירות שהוגדרו כ"לאו בני גורן" ביחס לסוגיית חו"ל, יתכן ודווקא יש להם "גורן" כשמדובר על תחומים אחרים בהלכות תרומות ומעשרות, כגון הקדש, הפקר, מירוח ישראל ומירוח עכו"ם. גורן זה יהיה כל אותם הפעולות המוזכרות בפרק א' במסכת מעשרות ביחס לדין אכילת עראי – ליקוט בכלכלה וכו'.

החזו"א⁴⁴ מסביר את דברי הגר"א כך. פירות שהם "בני גורן" – הכוונה היא שעשיית הגורן חשובה, והיא עיקר הדיגון. פירות שאינם בני גורן – הכוונה שאין גמרן חשוב (לענין כניסה מחו"ל), ועל מנת לקבוע אם הוא פרי של א"י או של חו"ל יש להשתמש בקריטריונים אחרים.

מזה משמע, שגם פרי ש"אין לו גורן" לענין סוגיית חו"ל כהגדרת הגר"א, אעפ"כ יש לו שלב שבא לאחר הקטף שאפשר להגדירו כ"גמר מלאכה". רק שלענין חו"ל הוא לא מספיק "חשיב". אך זמן זה הוא הקובע לאיסור אכילת עראי. אלו שני מושגים שונים, וכפי שראינו לעיל במנחת שלמה.

חשוב לציין, שהמושג של "לאו בני גורן" מופיע בגמרא (ב"מ פ"ח ע"ב). לפי העמדה אחת בגמרא הפרי צריך לראות את פני הבית לאחר גמר מלאכת הפרי, ורק אז מתחייב במעשרות. לפי ההעמדה השנייה: נכון שבפירות שאין להם גורן, כמו ענבים לאכילה וכדו' הפרי צריך לראות את פני הבית כדי להתחייב במעשרות. אך יין ושמן, שיש להם גורן – נקבעים מיד בשעת גמר המלאכה, ואין צורך שיראו את פני הבית⁴⁵.

43. סימן נ"ו.

44. שביעית ב' א'.

45. וע"ע בבאור הסוגיה ושיטות הראשונים באריכות בחזו"א מעשרות ג' א"א-י"ג.

בפשטות, סוגיה זו אינה משפיעה על הגדרות גמר מלאכה, אלא עוסקת במושג קביעת מעשר בבית, ויחסו לגמר מלאכה.

ברם, התוספות⁴⁶ והחזו"א⁴⁷ משתמשים במושג "לאו בני גורן" להגדרות בגמר מלאכה: "מידי דלאו בני גורן – גמר מלאכתו לפי דרכו כגון זיתים וענבים שעומדים לאכילה, בבעל הבית: בבצירת רובן או כולן". אח"כ החזו"א מוכיח, ש"כינוסן" של זיתים וענבים אלו, הוא גמר מלאכתם אפילו מחוץ לבית – גם לענין מירוח עכו"ם ומירוח לקוח.

יתכן שהשימוש הנעשה כאן ב"לאו בני גורן" הוא שימוש מקומי, הבא להבחין בין דגן תירוש ויצהר שיש להם גורן ברור, לבין שאר פירות (כולל זיתים וענבים לאכילה) ש"גורנן" מסוג אחר – ליקוט בכלכלה וכו'.

נספח 1: גמר מלאכה טבעי

כשאנו מדברים על גמר המלאכה, הפירוש הפשוט הוא שמדובר על מלאכה הנעשית בפרי על ידי בעל הבית.

ברם, מספר שיטות (בפרשנים למשניות בפרק ראשון של מעשרות) תיארו תהליכים טבעיים העוברים על הפרי או הירק, והגדירו אותם כ"גמר מלאכה"⁴⁸. הפרשנים הם:

הריבמ"ץ והערך בענין שילוק אבטיח: כשנגמר האבטיח ונהיה ירוק – זהו גמר מלאכתו.

רבי נתן אב הישיבה בענין קיפול בצל: כשהבצל יוקף בקליפות, זהו גמר מלאכתו.

הרש"ש בפירוש ירק הנאגד: ירק ש"דרכו להכרך עלה על עלה" (כנראה כרוב וכדו').

שיטה א' בפיקוס קשואין ודלועין: נפילת הפרח או השיער באופן טבעי⁴⁹.

מספר קושיות מתעוררות על הגישה הפרשנית המוצגת כאן. תוס' אנשי שם⁵⁰ דוחה את ההסבר שקשואין ודלועין גמר מלאכתן בתהליך טבעי, כי אז "לא דמי גורן דקשואין ודלועין לגורן דשאר פירות שתלוין במלאכה שבידו". אלו חריגים. ועוד קשה, שבמשניות שם מוזכרת אפשרות שגמר המלאכה מהסוג הנ"ל לא

46. ב"מ פ"ח ע"ב אר"ה מאי.

47. שביעית א' ו"א.

48. עיין בהרחבה במאמר הקודם המפרט ביחס לכל פרי ופרי.

49. אולי שייך לצרף לכאן את הגמרא במסכת ביצה (י"ג ע"ב וברש"י שם) העושה השוואה בין מלאכת שבת לגמר מלאכת מעשרות. הגמרא מציינת שבשבת מלאכת מחשבת, מלאכת אומנות אסרה תורה, אך לא כן לגבי מעשרות. כלומר, כדי לגמור מלאכה של פרי לענין מעשרות, אין צורך במלאכת אומנות. מסקנה: יש מקום לדבר על גמר מלאכה טבעי במעשרות.

50. למעשרות פ"א מ"ה.

יתבצע! לדוגמא: אם "פיקוס" הקישואין זהו תהליך טבעי, איך יתכן שתבא המשנה ותדבר על מצב של "ואם אינו מפקס"?

ועוד קשה שלא שייך לדבר בהלכה על דין "הגומר פירותיו של חברו"⁵¹.
וכן עצם המושג "גמר מלאכה" לא שייך בתהליך טבעי.

למרות כל הקושיות האלו, לפחות ביחס לפרי אחד ישנה הסכמה שתהליך טבעי מהווה לדידו את גמר מלאכתו.

הכוונה היא לתמרים הרעים המכונים בגמרא (ב"מ פ"ט ע"א) "חותלני". אלו תמרים שכאשר גודדים אותם מהדקלים עדיין אינם בשלים. בתקופת המשנה היו מרכיזים אותם בסלים, עד שהיו "מתחממים ומתבשלים" (לשון רש"י). כשהם סיימו תהליך זה של הבחלה – זהו גמר מלאכתם, וכך נפסק גם בטור וש"ע⁵².

מה ששונה פה מכל הדוגמאות שהבאנו ממשניות מעשרות, שבתמרים אלו מדובר על תהליך טבעי המתרחש בפרי התלוש⁵³.

שימוש במושג גמר מלאכה ביחס לתהליך זה של הבחלה עדיין קשה, שהרי אין כאן מלאכה. אא"כ נאמר, שהגרידה והכנסה לסלים זהו התחלת המלאכה, שגמרה הוא בהבחלה הטבעית הסופית.

בקונטרס חקר הלכה⁵⁴, רצה הרב ירוחם פישל גרוסברג להוכיח, שגם בבגנות הנקטפות כשעדיין אינן בשלות, גמר מלאכתן הוא רק לאחר ההבחלה. הוא חילק שם בין פרי שמבשלים אותו, שאין אנו אומרים שגמר מלאכתו רק לאחר הבישול בסיר, לבין פרי שעובר תהליך הבחלה. פרי שראוי לתקנו על ידי בישול:
"הוא פרי גמור גם לפני הבישול, שהבישול אינו גומרו אלא אחד מתקוני המאכל הוא".

כמו שגמר מלאכת תבואה הוא כשהוא דגן – "כדגן מן הגורן". לעומת זאת:
"גמר פרי שבצמציות הפרי הגמר משביחו בטעמו... וכ"ש כשאינו ראוי לאכול לפני ההבשלה (ההבחלה) – מסתבר מאד שההבשלה נחשב לגמר מלאכה".

ברם, הרצ"פ פראנק לא קיבל את הטענה, ופסק שגמר מלאכת הבגנות אינו תלוי בשאלה אם הם ראויים לאכילה או לא, והבאנו את דבריו לעיל בפרק ה'.
כך אנו נשארים עם התמרים הרעים כמקרה חריג.

נספח 2: דין הגומר מלאכה בחלק מהפירות

גמר מלאכה הוא בדרך כלל פעולה מסוימת שמבצעים בפרי. בפשטות, אני דן על כל פרי ופרי בנפרד; כל פרי שנגמרה מלאכתו – נאסר באכילת עראי. ברם, ישנה

51. עיין לעיל הערה 6, שהעמדנו הלכה זו בשו"ע דווקא בפירות הזקוקים לתיקון, ולא בכלל סוגי הפירות.

52. חו"מ של"ז ס"ד.

53. להוציא את הסבר רש"י בפיקוס קישואים, המתאר נפילת פרח בראש הקישוא – בתלוש.

54. בהערה להסכמה.

הלכה ברמב"ם המצביעה על אפשרות שגמר מלאכה של פרי אחד, יכניס את כל שאר הפירות לגדר של "נגמרה מלאכתן" למרות שבפועל לא נעשה איתם דבר! משמעות הדבר היא, שגם פירות שעוד לא נגמרה מלאכתם בפועל, יאסרו באכילת עראי.

אמנם ישנה לכאורה סתירה בענין זה ברמב"ם. מחד, הרמב"ם⁵⁵ כותב: "הכניס קישואים ודילועין לבית קודם שישפשף, משיתחיל לשפשף אחת נקבעו הכל למעשר וכן כל כיוצא בזה".

מאידך, בהלכה ח' שם כותב: "הקישואים... משישפשף בידו... היה משפשף אחת אחת, כיון שגמר כל צורכו - נגמרה מלאכתן".

הכסף משנה מקשה על הלכה ח': מדוע פוסק הרמב"ם שרק כשגמר לשפשף כל צורכו, רק אז הוא גמר מלאכה? הרי אם כוונתו עתה לשפשף כולם, משהתחיל לשפשף אחת - נטבלו כולם! וכן פסק הרמב"ם בעצמו בה"ד!

לקושיה זו מצאנו שלשה תירוצים.

1. המהר"י קורקוס (מצוטט גם בכסף משנה) בתירוץ הראשון מחלק בין המתכוון לגמור את כל ערימת הפירות, לבין אדם שאין לו כוונה כזאת: "ולכן י"ל, (שמדובר בהלכה ח') שאין כוונתו לשפשף כולם עתה, ולכן בענין שיגמור כל צורכו" (לשפשף)⁵⁶.

הרעיון כנראה הוא כך: כל עוד מדובר על שפשוף כל הערימה - המטרה הסופית ברורה. זהו הדין של הלכה ד', שמשישפשף אחת, נקבעו כולם למעשר. אך כשאין כוונתו לשפשף את כולם - א"א להגדיר מראש כמה יוקבע למעשר. לכן אין ברירה אלא לחכות עד שיגמור כל צורכו, כדי לדעת מה הוקבע. זה הדין של הלכה ח'.

2. בתירוץ השני מחלק המהר"י קורקוס בין הגומר את המלאכה בבית לבין הגומר את המלאכה בשדה:

"א"נ, התם כשהתחיל לשפשף בבית, והם כולם בבית (ואז שפשף אחת - נטבל הכל). אבל הכא במשפשף בשדה ומכניס ראשון ראשון, ולכן צריך שיגמור כל צורכו".

על תירוץ זה אומר המהר"י קורקוס: "וזה יותר נכון".

גם החזו"א⁵⁷ מסביר כך את שיטת הרמב"ם: אם הביא לבית והתחיל לפקס ע"מ לגמור, הבית קובע בהתחלת מלאכת הגמר; אך בשדה - רק כשיפקס כל צרכו. הוא מיישם זאת גם לגבי סוגים אחרים של גמר מלאכה, כגון העמדת ערימה. בשדה, משיעמיד ערימה. בבית - משיתחיל להעמיד ערימה. וכן לגבי תבואה שהכניס הביתה: כל שהתחיל לזרות נחשב גמר מלאכה לגבי כל התבואה⁵⁸.

55. הלכות מעשר פ"ג ה"ד.

56. פ"ו עמוד נ"ח.

57. מעשרות ג' י"א.

58. מדובר על התחלת מירוח, כי התחלת מירוח לדעתו לא שייכת כאן, "שאין מירוח אלא בגמר כניסת כל הכרי".

3. הרדב"ז מתרץ תירוץ נוסף לסתירה ברמב"ם. גם בהלכה ח' מסכים הרמב"ם שכבר בהתחלת מלאכת השפשוף נחשב הכל כנגמרה מלאכתו. אך מתי נחשב ש"התחיל"? אומר הרדב"ז:

"לא נקרא מתחיל עד שישפשוף [האחת⁵⁹] כל צורכו".

אבל ברגע ששפשוף את האחת כל צורכו – אה"נ שנקבע הכל! זה מה שחידש הרמב"ם בהלכה ח': "כיון שגמר כל צורכו נגמרה מלאכתו".

לסיכום אפשר לומר לדעת הרמב"ם שגמר המלאכה המדובר הוא שפשוף. ישנו מצב שלא די בכך, ולא נגמרה המלאכה עד שישפשוף כל צורכו.

לעומת זאת, יש מצבים שבהם לאחר שגמר מלאכת אחד מן הפירות – כולם נטבלו! למשל: אם מתכוון לשפשוף כולם, או במקרה שעושה את גמר המלאכה בבית. לפי המהר"י קורקוס והכסף משנה במקרים אלו נגמרו כולם מיד כשגמר את הראשון. או לפי הרדב"ז בתירוצו האחרון: כאשר משפשוף את האחת כל צורכו – הוקבע הכל⁶⁰!

בשערי צדק⁶¹ פוסק:

"ומשהתחיל לגמור מלאכתו, הרי זה כאלו גמר הכל. כיצד? הכניס

קישואין לביתו קודם שישפשוף – משיתחיל לשפשוף אחת ע"ד לשפשוף

כולם נקבעו כולם למעשר, וכן כל כיוצא בזה⁶²".

החידוש בדבריו הוא, שנעשתה כאן השלכה לכל הפירות והירקות. גמר המלאכה של חלק מהפירות – נחשב גמר מלאכה לכל הפירות. אמנם יש לציין שכדוגמא לכלל הביא את המקרה המקורי של קישואים, ושם כבר ראינו שמדובר במקרים מאוד מסוימים, כגון שהכניסם לביתו.

ניתן למעשה לדייק ברמב"ם עצמו שהדין תקף גם לפירות אחרים. הרמב"ם בהלכה ד' כותב:

"הכניס קישואין ודלועין לבית קודם שישפשוף, משיתחיל לשפשוף אחת,

נקבעו הכל למעשר. וכן כל כיוצא בזה".

מכאן השלכה חשובה לענין גמר מלאכה בבית חרושת ובמערך מיון! יתכן

59. מילה זו היא תוספת של ספר המעשר והתרומה. בגירסה המקורית ברדב"ז כתוב "עד שישפשוף כל צורכו". על כך העיר בעל ספר עשר תעשר הלכה ק"צ ששפשוף כל צורכו הוא לא מה שכתוב ברמב"ם ד"ד ששפשוף אחת נגמר הכל! לכן התיקון הוא להוסיף בדברי הרדב"ז את המילה "אחת".

60. בשערי צדק (פ"ב סוף הערה ד') לומד מדין זה ישוב לרמב"ם (תרומות פ"ה ה"ה) שכתב: "כבר מקצת תורמין מן הברור על שאינו ברור". ולכאורה הוי תורם משנגמרה מלאכתו על שלא נגמרה מלאכתו! קמ"ל כאן, שכיון שברר קצת – הכל חייב במעשר. כלומר: הכל נחשב לאחר גמר מלאכה. ע"ע חזו"א (מעשרות ג' כ"ג) המתיחס לבעיה זו, ומעמיד שרוצה לאכול את מה שאינו כבור בצורה זו. הוא מדיגש שדין זה רק בקטניות ולא בתבואה. אלא שאח"כ (בד"ה מיהו) כותב ברמב"ם, שגם בתבואה "אם עשה גורן אחד תורם ממנו אף על התבואה שנותרה ולא הוצברה דכיון דכבר התחיל לגמור, אין זה בכלל תורם מדבר שלא נגמרה מלאכתו".

61. פ"ב ה"י.

62. וכו"ב בסט"ז: "ונ"ל משהתחיל למרח נקבע, כדלעיל ס"י".

שברגע שהמשלוח הראשון עבר מיון ואריזה, כל מה שבבית האריזה נגמרה מלאכתו למעשרות!

השאלה עולה גם בשדה: ברגע שכלי אחד התמלא בפרי – כל שאר הפירות התלושים נגמרה מלאכתן למעשרות – ויהיו אסורים באכילת עראי, ומותר יהיה לכתחילה לתרום מזה על זה. (ברור שלענין פירות שיתלשו לאחר גמר הערימה האחת, אין בהם גדר גמר מלאכה, ואפשר לאכול מהם עראי.)

ראיתי התיחסות לענין זה של הרב אברהם הלל גולדברג שכתב (במכתב המופיע בספר זה), שאם אנו מגדירים את האריזה בשקים כגמר מלאכה סופית, יתכן שאף התוצרת שטרם נארזה – נקבעה אף היא, שכן משמע מהרמב"ם בפ"ג ה"ד. נכון שדברי הרמב"ם נאמרו ביחס לגמר מלאכה בתוך הבית, אך יתכן שהדין נכון גם כשגומרים במקום אחר.

הרב שלמה מן החר, בתשובה לפניתנו בענין, כתב לנו כך (במכתב המופיע בספר זה):

"אין ללמוד מגמר מלאכה של הקישואים והדילועין, שבהם נאמר שמשיתחיל לשפשף אחת מהן בבית נקבעו הכל למעשר, על כל דבר שמשותחיל לעשות בהם גמר מלאכה הוקבע הכל. אלא רק מינים אלה, שגמר מלאכתם כך נעשית, שאם התחיל בהם אינו עוזב אותם וגומר את הכל. לזה מתכוון הרמב"ם כשהוא אומר (פרק ג' הלכה ד'): "וכן כל כיוצא בזה". אבל במינים אחרים שהוא מתקנם מעט מעט כדי לאכול מהם בבית, מה שהוא עושה לשעתו הוא שנקבע ולא יותר. תדע, שבתבואה שהכניסה במוץ שלה אומר במפורש שהואיל ואין דרכו לגמור הכל בבית אחת, אלא הוא מתקן אותה מעט מעט כדי שיעור אכילת עראי – אינו מתחייב (שם הל' ו')."

גם לאחר דבריו יש מקום לומר, שמה שנארו בתחילת יום העבודה, הופך את כל הפירות הנמצאים כעת בבית האריזה לטבל, והם אסורים באכילת עראי.

סיכום

הגומר מלאכה בבית (לפי הסבר אחד), או לחילופין הגומר במקום אחר מלאכת חלק מהפרי ומתכוון לגמור את הכל, יש מקום לומר על פי הרמב"ם והשערי צדק שכל הפרי העומד שם נחשב מיד ל"נגמרה מלאכתו", וממילא יהיה אסור לאכול אכילת עראי.

יש לשים לב לנקודה זו במיוחד בפועלים האוכלים בעת קטיף ומילוי ארגזי ירקות, או בזמן העבודה במערך מיון ואריזה.

כדי לצאת ידי הספיקות, ממליץ מו"ר הרב מאיר שלזינגר, שהמעביד יניח ליד הפועלים ארגז של פרי מעושר, שמזה יאכלו אם ירצו, ולהורות שאין לאכול כלל מהפירות והירקות שעוברים דרך מערך המיון והאריזה.

סיכום כללי

במאמר זה חפשנו הגדרה כללית למושג "גמר מלאכה", בהקשר של היתר אכילת עראי. זאת כתוספת להגדרות ספציפיות לגידולים מסוימים המופיעות במשניות פרק א' במעשרות.

עסקנו גם בשאלה האם הפרי צריך להיות מוכן לאכילה בשלב של גמר מלאכה, או שדי שהוא מוכן לשיווק (נגמרה "מלאכת השדה") – אפילו אם הוא לא ראוי לאכילה עדיין. שני צידי השאלה הם שתי דעות בפוסקים, כאשר רוב הפוסקים נוקטים שאין צורך שבשלב של גמר מלאכה הפרי יהיה מוכן לאכילה (פ"ה).

ראינו כמה אפשרויות של הגדרות כוללניות (פ"ג, פ"ט). הצגנו גם גישה חריגה שגמר מלאכה יכול להיות תהליך טבעי (נספח 1). הפתרון הפשוט להגדרת גמר מלאכה הוא, שמילוי ארגזים של פרי בשדה הוא גמר מלאכה של רוב הגידולים (פ"ב).

אלא שעדיין היה מקום לנתח: האם סיום עבודות השדה הוא הקובע, או שהעובדה שהפרי מוכן לשיווק הוא הקובע שנגמרה מלאכתו? נפקא מינה לגידולים הרבים אשר עם סיום מלאכות השדה עדיין אינם מוכנים לשיווק, שכן הם מיועדים לעבור תהליך של מיון, ניקוי ואריזה. האם גמר המלאכה הוא בשדה או רק בסוף המיון? חשוב מאד לפועלי מערך המיון לדעת האם מותר להם לאכול עראי מהפירות או לא (פ"ז). שאלה מעשית זו נוגעת גם לדיון שבנספח 2. יש מקום להחמיר ולומר, שברגע שחלק מפירות בית האריזה סיימו את תהליך המיון והאריזה, ונגמרה מלאכתם, כל שאר פירות בית האריזה אסורים באכילת עראי. על כן ההמלצה היא להניח לפועלים ארגז של פירות מעושרים בצד, ולא לאכול ממה שבתהליך המיון.

עסקנו גם בשאלה מתי גמר מלאכתם של פירות או ירקות מעובדים. הצענו, שברגע שמתחלף שמו של הפרי – יש כאן מוצר אחר. גמר המלאכה חייב להיות לפני כן (פ"ח).

ללא מוציא

רבה בר בר חנה אמר ר' יוחנן משום ר' יהודה בר אלעאי: בא וראה, מה בין דורות הראשונים לדורות האחרונים? דורות הראשונים היו מכניסין פירותיהן דרך טרקטימון כדי לחייבם במעשר. דורות האחרונים מכניסין פירותיהן דרך גגות, דרך חצירות דרך קרפיפות, כדי לפטרן מן המעשר.

ההבדל שיש בין המכיר ערך המצוות ותכליתן הנשגבה וחפץ בהן באמת ובין מי שעבודתו היא רק מצות אנשים מלומדה הוכן להיות יוצא אל הפועל בהרבה מצוות מן התורה, שנמצאו בהם דרכים עפ"י דין תורה להפקיע החיוב מעצמו. אמנם רק בזה יודע שלימות העובד מאהבה, בהיות לאל ידו לפטור עצמו ובהיותו מכיר את ערך המצוה וקדשותה הוא נכנס להתחייב בה. ע"כ במצות מעשרות, שהיא המצוה הראשית המחזקת את כל אושר הכלל כולו, בהיותה לברית בין המיוחדים לעבודת ד' – שבט הלוי – ובין כל העם כולו, דאגה החכמה האלהית ביותר שתהי' נעשית ע"פ רוח נדיבה המכרת את ערכה הגדול. ע"כ נתנה מקום להחליץ ממנה ע"י הכנסה דרך גגות חצרות וקרפיפות, למען שתיגע הרגשת העושה לעשות המצוה מיקרת רוח ונפש נדיבה, שבזה תצא אל הפועל תכליתה להשלים את הכלל כולו כחפץ הארון השם יתברך.

עין אי"ה ברכות פרק ו' סי' י"ב